

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

2011-10-28

Ku2011:04/2011/19

Litteraturutredningen

Ku 2011:04

Kulturdepartementet
103 33 STOCKHOLM

Enligt uppdrag överlämnar Litteraturutredningen (Ku 2011:04) härmed ett förslag till fördelning av vissa medel som avsatts för budgetåret 2012 för en satsning på litteratur och läsfrämjande.

Stockholm i oktober 2011

Tomas Lidman

Johanna Koljonen

Martin Ingvar

Annina Rabe

/Jakob Kihlberg
Isak Reichel
Elin Rosenström

Litteraturutredningen

Ku 2011:04

Förslag till fördelning av medel för budgetåret 2012

Litteraturutredningen har i uppdrag att analysera litteraturens ställning i dag och identifiera utvecklingstendenser som förväntas kunna påverka litteraturområdet framöver (dir. 2011:24). Utredningen ska bl.a. analysera litteraturens ställning i skolan, läsfrämjande insatser, de litterära upphovsmännens villkor, bokmarknaden och tidskriftsmarknaden.

Litteraturutredningen har i uppdrag att lämna förslag på hur litteraturens ställning kan stärkas samt bl.a. bedöma och föreslå vilka statliga insatser som bör göras för att möta de utmaningar som teknikutvecklingen för med sig. En målsättning med förslagen ska vara att de leder till ett ökat läsande och ett rikt utbud av kvalitetslitteratur. Uppdraget ska redovisas i sin helhet senast den 1 september 2012.

Vidare ska Litteraturutredningen enligt direktiven senast den 1 november 2011 lämna förslag till fördelning av de medel som i budgetpropositionen för 2011 (prop. 2010/11:1, utg.omr. 17) avsatts för budgetåret 2012 för en satsning på litteratur och läsfrämjande. I denna promemoria lämnas förslag i denna del.

Underlag för förslagen

Förslagen i denna promemoria bygger på en första genomgång av viktigare trender och utmaningar inom det område utredningen är satt att undersöka.

Under våren och hösten 2011 har vi genomfört en serie möten med intressenter verksamma inom de olika delområden som pekas ut i direktiven. Syftet har varit att få en överblick över de frågor som diskuteras inom respektive område och att få inspel till utredningsarbetet. Redan av det som utredningen hunnit inhämta från dessa möten och av de preliminära analyser som genomförts framstår vissa tendenser inom litteraturområdet som relativt otvetydiga.

Det är mot denna bakgrund vi har formulerat våra förslag. Förslagen är av karaktären att de bör genomföras antingen som försöksverksamheter eller pilotprojekt under ett år, budgetåret 2012. Vi är medvetna om att de resurser som avsatts inte räcker till mer genomgripande reformer; förslagen är anpassade till detta. Förslagen är dock även utformade för att de insatser som initieras eller stöds ska kunna vidareutvecklas under kommande år om utfallet i förhållande till relevanta kulturpolitiska målsättningar blir lyckosamt.

Mot bakgrund av de problembeskrivningar som presenteras nedan föreslår vi att regeringen fördelar de för 2012 avsatta medlen inom ett antal olika områden: till läsfrämjande insatser på regional och lokal nivå, för litterära evenemang i bokhandeln samt för utgivning av förlagens backlist som e-böcker.

De förslag vi lämnar förutsätter ett aktivt arbete från Statens kulturråds sida på flera områden. Den föreslagna fördelningen av medel kommer att ta resurser i anspråk vid myndigheten även om förslagen är utformade för att så långt som möjligt kunna genomföras inom rådande strukturer för bidragsfördelningen. Detta är något som regeringen bör beakta i utformningen av myndighetens regleringsbrev för 2012.

Stöd regional och lokal samverkan kring läsfrämjande arbete

Förslag: 1 miljon kronor avsätts för metodutvecklande försöksverksamhet som syftar till att finna nya former för samarbete mellan folkbiblioteken och det civila samhällets organisationer i det läsfrämjande arbetet.

Andelen vuxna i Sverige som aldrig läser böcker har ökat med tio procentenheter de senaste 20 åren. Vidare visade både PISA-undersökningen 2010 och PIRLS-undersökningen 2006 att läsförmågan har minskat hos barn och unga och att skillnaderna mellan pojkar och flickor samt mellan olika socioekonomiska grupper ökat. Med anledning av detta finns det skäl att förstärka och effektivisera det läsfrämjande arbetet.

Det läsfrämjande arbetet utanför skolväsendet utförs ofta av bibliotek men även av delar av det civila samhället. Studieförbunden samlar en stor del av det civila samhället och genomför i dag mycket läsfrämjande verksamhet i samarbete med sina medlemsorganisationer. År 2010 deltog drygt 223 000 personer vid litterära kulturarrangemang anordnade av studieförbunden.

Studieförbunden erhåller i dag ett betydande statligt stöd för sitt folkbildningsuppdrag, ca 1,6 miljarder kronor. Ett grundläggande motiv för statens stöd till folkbildningen är att den ska stödja svaga grupper. Studieförbunden och biblioteken har i stora stycken ett gemensamt

intresse av att främja bildning och läsande hos befolkningen. Eftersom studieförbunden har sin bas i medlemsorganisationer såsom fackförbund och minoritetsorganisationer har de många viktiga naturliga kontaktytor för det läsfrämjande arbetet.

Samarbete mellan bibliotek och studieförbund har etablerats i vissa regioner kring projektet "Digidel" som syftar till att öka den digitala delaktigheten i Sverige. Satsningen som bland annat stöds av stiftelsen .SE ser olika ut i olika regioner. På nationell nivå är till exempel Kungl. biblioteket med som samarbetspart och på regional nivå är länsbibliotekarierna oftast drivande i samarbetet.

Samarbetet mellan det civila samhället och biblioteken är enligt uppgift dåligt belyst. Även om samarbeten är relativt vanliga så förefaller de inte vara strukturellt organiserade vad gäller det läsfrämjande arbetet utan istället vara mer ad hoc-betonade. Det finns skäl att tro att mer strukturellt samarbete mellan studieförbunden och biblioteken skulle kunna effektivisera de läsfrämjande insatserna lokalt då studieförbunden genom sina medlemsorganisationer kan verka uppsökande och nå befolkningen samtidigt som biblioteken kan stå för infrastruktur och kompetens. I förlängningen skulle ett samarbete även kunna verka kostnadseffektivt då studieförbunden och biblioteken kan dela på kostnaderna för vissa typer av arrangemang som båda parter är intresserade av.

Det civila samhället består inte endast av studieförbund även om det kanske är den mest naturliga samarbetsparten för biblioteken. Idrottsrörelsen har ett eget bildningsförbund, SISU. Att få idrottsrörelsen engagerad i läsning är viktigt och den stora mängd personer som idrottar i organiserad form medför att det finns en stor potential att genom den nå stora befolkningsgrupper som inte alltid läser. I Stockholm har ett samarbete formerats mellan biblioteken, SISU och Riksidrottsförbundet med syftet att genom lokala klubbar och bibliotek öka läsandet hos pojkar och män.

Statens kulturråd har tillsammans med föreningen Sveriges länsbibliotekarier tagit fram fyra olika utvecklingsområden för förmedling av olika sorters litteratur, metoder och stödprocesser för aktiviteter som uppmuntrar läsintresse hos medborgarna och ökar läsningen. Ett av dessa områden är att identifiera strategiska samarbetsparter i samhället med syfte att bygga hållbara nätverk.

Ett strukturellt samarbete mellan det civila samhället och biblioteken kan se ut på olika sätt och det kan vara värt att pröva olika modeller. Exempel på samarbeten kan vara gemensamma författarträffar, att bibliotek upplåts för läsecirklar i studieförbundens regi och att bibliotekarier ger särskild information till exempelvis idrottsföreningar eller minoritetsföreningar.

Mot denna bakgrund är förslaget att 1 miljon kronor avsätts för metodutvecklande försöksverksamhet som syftar till att finna nya former för samarbete mellan folkbiblioteken och det civila samhällets organisationer i det läsfrämjande arbetet. Medlen bör användas till att stödja försöksverksamheter där former för samarbete kan prövas och dokumenteras. Målet är att framgångsrika modeller för samarbeten ska kunna tas fram för att spridas till övriga regioner. Eftersom stödet ska gå till större pilotprojekt rörande strukturellt samarbete som dessutom ska dokumenteras gör vi bedömningen att medlen räcker till högst 2-3 projekt. Projekten bör vara tillräckligt stora för att kunna ge långsiktig strukturell betydelse.

Enligt § 2 och § 9 bibliotekslagen (1996:1596) är det länsbibliotekens uppgift att stödja de kommunala biblioteken. Det är därför naturligt att det är de som samordnar de läsfrämjande insatserna regionalt och undersöker förutsättningarna för samarbeten i respektive region. Eftersom Statens kulturråd redan har ett samarbete med länsbibliotekarierna och fördelar medel för annan läsfrämjande verksamhet bör myndigheten erhålla medlen för att tillsammans med länsbiblioteken i vissa regioner utveckla projekten.

Stöd litterära evenemang i bokhandeln

Förslag: 1 miljon kronor avsätts för ett riktat stöd till den fysiska bokhandeln för litterära evenemang som bidrar till att främja läsning och lyfta fram kvalitetslitteratur.

De fysiska bokhandlarna i Sverige är satta under press. Samtidigt som försäljningen i Internetbokhandeln gått framåt, har i princip alla de stora bokhandelskedjorna samt merparten av de oberoende fysiska bokhandlarna tappat försäljning de senaste åren. Enligt företrädare för branschen är den entydiga bilden att ett stort antal fysiska bokhandlar kommer att tvingas stänga under kommande år.

Tidigare har den fysiska bokhandeln haft olika typer av statliga stöd med det generella syftet att värna tillgång till böcker och ett brett utbud, särskilt på mindre orter. Mot bakgrund av utvecklingen inom bl.a. Internetbokhandeln har dessa stöd successivt avskaffats med motiveringen att böcker nu finns att tillgå på långt fler håll än då stöden infördes på 1970-talet.¹

Även om förhållandena vad gäller tillgänglighet till böcker har förändrats radikalt fyller bokhandeln dock fortfarande en viktig funktion i det

¹ Svenska Bokhandlareföreningen har bl.a. inkommit till utredningen med en skrivelse där man föreslår ett återinförande av det tidigare sortimentsstödet eller andra åtgärder i syfte att värna bokutbudet på landets små och medelstora orter (Ku2011:04/2011/10).

litterära systemet. Den fysiska bokhandeln är fortfarande en viktig försäljningskanal för många förlag. Enligt Förläggareföreningens statistik för 2010 är den fysiska bokhandeln fortfarande den största enskilda försäljningskanalen för medlemsförlagen, även om den gått ned kraftigt. Mindre förlag kan emellertid ha lättare att nå ut via t.ex. nätbokhandeln.

Bokhandlarna kan dock – om de är rimligt väl sorterade och arbetar aktivt med den litteratur de saluför – även fylla en betydelsefull roll för den litterära kulturen i vidare mening. Den fysiska bokhandeln kan visa upp och presentera böcker på platser där människor vistas till vardags. Betydelsen för läsningen av att böcker är synliga för allmänheten i det fysiska rummet ska inte underskattas. Nätbokhandelns utbud är fantastiskt för den som vet vad han eller hon söker, men dess exponering av böcker drunknar också lätt i informationsbruset.

Det finns även indikationer på att storstädernas invånare är överrepresenterade bland nätbokhandelns kunder. Det visar på betydelsen av att fokusera på läsfrämjande verksamhet i olika delar av landet. Det faktum att böcker i dag går att beställa via Internet för den som är intresserad har inte nödvändigtvis inneburit att läskulturen utvecklats i hela Sverige.

Även om böcker är lättare att köpa än någonsin tidigare kan bokhandeln, liksom biblioteken, fylla en viktig roll för det fysiska mötet med litteraturen i människors vardag. Den kan även spela en viktig roll för att presentera kvalitetslitteratur och för att göra ett kvalificerat urval, något som blir allt viktigare i ett samhälle med informationsöverflöd. Bokhandeln kan också vara en plats där människor samlas för att lyssna till författare och för andra aktiviteter som kretsar kring litteratur. I detta liknar de biblioteken.

Vår slutsats är följaktligen att den fysiska bokhandeln ofta kan ha ett mervärde för läskulturen i Sverige som går utöver det rena tillhandahållandet. Främst ligger detta i det fysiska mötet med och kring litteraturen som bokhandeln ger utrymme för. En samtida kulturpolitik bör kunna ha som mål att stödja och utveckla dessa mervärden.

Även i branschen talas det om att den bokhandel som ska klara konkurrensen från nätet måste ta tillvara de fördelar som det fysiska rummet kan ge. Den personliga bokhandelns särskilda atmosfär, dess funktion som mötesplats och som arena för evenemang får i denna utveckling ökad betydelse. Med utbud och pris på nätet kommer den fysiska handelsplatsen knappast att kunna konkurrera. De mervärden som finns i det fysiska mötet kan dock inte digitaliseras och där kan bokhandeln ha sin framtida konkurrensfördel.

Glädjande nog talas det alltså ibland om att utsikterna kan vara bättre för boklådor med ett tydligt personligt tilltal, stor känsla för den litteratur

man säljer, sortimentsbredd inom sitt specialområde och en livaktig programverksamhet. Det sägs att dessa kan klara konkurrensen från nätet och dagligvaruhandeln medan de som satsat på priskonkurrens på bästsäljande titlar kan få det svårare. De förra erbjuder helt enkelt något som nätet inte kan och som heller inte finns i dagligvaruhandeln.

Vår bedömning är att det är motiverat att staten stöder en utveckling mot nya affärsmodeller i bokhandelsledet och att bokhandelns värde för läskulturen uppmärksammas på ett nytt sätt. För att pröva att stödja bokhandeln i denna omställning föreslår vi att regeringen avsätter 1 miljon kronor under 2012 för en försöksverksamhet med stöd till litterära evenemang i bokhandeln.

Stödet bör fördelas till enskilda bokhandlar som har en programverksamhet som bidrar till att främja läsning och att lyfta fram kvalitetslitteratur. Om bokhandeln är inriktad på nyutgiven eller antikvarisk litteratur bör inte tillmätas någon betydelse i detta fall. Samarbeten med andra aktörer som anordnar litterära evenemang, t.ex. folkbibliotek, bör uppmuntras inom ramen för stödet. Om denna försöksverksamhet visar sig lyckosam bör den kunna fortsätta även 2013-2014.

Om ett stöd i enlighet med vårt förslag införs bör de mer precisa villkoren kunna fastställas av Statens kulturråd och stödet fördelas efter ansökan utifrån förordningen (2010:1058) om statsbidrag till litteratur, kulturtidskrifter och läsfrämjande insatser. Kulturrådet bör inför fördelningen samråda med företrädare för bokhandelsbranschen och för förlagen, samt arbeta för att göra stödet känt bland landets bokhandlar.

Stöd elektronisk utgivning av förlagens backlist

Förslag: 1 miljon kronor avsätts för ett riktat stöd till förlag för elektronisk utgivning av titlar ur förlagens backlist. Ett tillägg som gör detta möjligt bör införas i förordningen (2010:1058) om statsbidrag till litteratur, kulturtidskrifter och läsfrämjande insatser.

Än så länge har inte e-boken fått något bredare genomslag i Sverige. Bland annat har utvecklingen hållits tillbaka av att det inte funnits en läsplatta med riktigt stort genomslag, inte heller har det funnits en pådrivande aktör i detaljhandelsledet vilket det gjort i länder där utvecklingen gått snabbare. Alla intressenter utredningen träffat är dock överens om att det är en tidsfråga innan e-boken slår igenom på bredare front i Sverige.

Många vänder sina blickar mot utvecklingen i USA och försöker den vägen förutse hur utvecklingen kan komma att se ut även i Sverige. Enligt BookStat, ett statistikorgan för bokbranschen i USA, såldes det 2010 inte mindre än 114 miljoner e-böcker till ett sammanlagt värde av

5,5 miljarder kronor i USA. Samtidigt har detta inte inneburit att försäljningen av pappersböcker minskat totalt sett.²

Tecken på att utvecklingen tar fart finns också här. Svenska Förläggareföreningens medlemsförlag har gått från att 2008 ge ut ett 50-tal titlar även som e-böcker till närmare 500 titlar 2010. De större förlagen ger nu regelmässigt ut de flesta nya skönlitterära titlar som e-bok och vissa enskilda förlag, som Ordfront förlag, har genomgående kommit långt i sin satsning på elektronisk utgivning.

När e-boken slår igenom kommer det att innebära förändringar vad gäller hur konsumenterna får tillgång till litteratur och det kommer även med all sannolikhet att påverka både läsvanor och det mer grundläggande förhållningssättet till litteratur. Det är dock viktigt att understryka att e-boksutvecklingen även kan komma att få stor betydelse för hur bokbranschen fungerar. Utvecklingen av detta format gör det enligt många bedömare t.ex. troligt att de stora internationella näthandelsföretagen i högre utsträckning etablerar sig på den svenska marknaden och själva börjar sälja sina (engelskspråkiga) titlar direkt till svenska konsumenter.

Detta kan komma att innebära en stor utmaning för svenska bokhandlare och förlag. Det kan också förväntas göra det svårare för den översatta litteraturen som redan nu upplever problem, t.ex. om allt fler köper titlar på engelska och efterfrågan på översättningar minskar. Ur ett kulturperspektiv anser vi att det finns all anledning att bevaka denna utveckling. Det är också tydligt att frågan har en språkpolitisk dimension som kan komma att växa i betydelse.

I detta läge är det, enligt vår mening, framför allt viktigt att verka för att det finns en välutvecklad inhemsk marknad för e-böcker. Dels för att de svenska aktörerna ska vara redo att möta konkurrensen från de internationella företagen, men framför allt för att utbudet inte ska bli alltför dominerat av engelska titlar. Finns det inte svenskspråkiga titlar tillgängliga i tillräckligt stor skala när marknaden tar fart kan litteraturen på svenska komma att bli lidande även på sikt.

Som framgått ovan är e-boksmarknaden på snabb frammarsch. Samtidigt är det ofta relativt kostsamt för förlagen att ge ut äldre litteratur i elektronisk form. För att framställa en högkvalitativ e-bok utifrån en pappersutgåva krävs både skanning, korrekturläsning och oftast ett arbete med avtal och rättigheter. I ett läge med osäker avkastning på investerade medel är det få aktörer som har kraft att prioritera detta arbete. Samtidigt är det viktigt att även kvalitativ litteratur från tidigare utgivningsår finns tillgänglig i detta format.

² För jämförelsens skull kan nämnas att försäljningen av fysiska exemplar uppskattas till totalt ca 66 miljarder kronor 2010 i samma undersökning.

För att pröva att stödja de svenska förlagen i detta uppbyggnadsskede föreslår vi att regeringen avsätter 1 miljoner kronor under 2012 för en försöksverksamhet med stöd till elektronisk utgivning av kvalitetslitteratur från förlagens backlist. Om den visar sig lyckosam bör denna satsning kunna fortsätta även 2013-2014.

Om ett stöd i enlighet med vårt förslag införs bör de mer precisa villkoren kunna fastställas av Statens kulturråd och medlen fördelas som en del av stödet till planerad utgivning (dvs. som ett förhandsstöd). Kulturrådet bör med hjälp av relevanta bedömningsgrupper avgöra vilka förslag till backlistdigitalisering som är mest angelägna ur kulturpolitisk synvinkel. Kulturrådet bör då också ta hänsyn till de extra stödbehov som kan föreligga vid särskilt kostnadskrävande överföring till digitala format. Det senare kan t.ex. gälla för serier och grafiska romaner.

Detta stöd bör inriktas mot upphovsrättsskyddade verk som är avsedda för den kommersiella marknaden och inte det äldre kulturarvsmaterial som t.ex. biblioteken fritt kan digitalisera och sprida. Om stöd till elektronisk utgivning av en titel ska beviljas bör frågan om rättigheter till den digitala utgivningen vara löst. Att upphovsmännen får ersättning och att e-boken kan tillgängliggöras för konsument är naturligtvis en förutsättning för att det ska vara motiverat att stödja digitaliseringen.

För att medge stöd till återutgivning av en titel som e-bok bör förordningen (2010:1058) om statsbidrag till litteratur, kulturtidskrifter och läsfrämjande insatser ändras. Förslaget är att ett tillägg görs i 7 § enligt följande:

”Bidrag får endast ges till första upplagan av en boktitel, om det inte rör sig om titlar som är att betrakta som klassisk litteratur där även återutgivning kan ges stöd. *Bidrag får lämnas till återutgivning i digitalt format av boktitlar som utgivits i tryckt men inte i digitalt format före den 1 januari 2011.*”